

Тетяна Бевз

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Центральна Рада почала діяти як представницький орган з виключно національно-демократичними цілями. Поступово її діяльність розширилася. На III сесії Центральної Ради розглядалося питання про правомірність розв'язання економічних проблем Центральною Радою. Голова фракції УПСР М. Ковалевський зазначив, що політика тісно пов'язана з економікою, «як Центральна Рада того б не бажала, економіки їй не обминути. Для того, щоб політична програма Центральної Ради не висіла в повітрі, щоб вона почувала під собою твердий ґрунт, слід було розглядати аграрне питання — інакше вона зосталася б без головної підтримки, без соціальної бази — селянства»¹.

Найскладнішим з економічних завдань було, звичайно, земельне. Спробу розв'язати його здійснювали з перших днів існування Центральної Ради. Український Національний Конгрес, військові, селянські, робітничий з'їзди розглядали це питання і приймали відповідні резолюції. На I Всеукраїнському селянському з'їзді Г. Одинець наголосив, «що нам не треба просити, а вимагати, потрібно розпочати серед народу велику творчу роботу, організувати весь український народ в селах, глухих закутках і оголосити його волю стати хазяїном свого краю...»². Член ЦК Селянської Спільки Т. Осадчий наголосив, що тільки при автономії України український народ отримає землю і волю. М. Левицький зазначив, що справжнім українцям по дорозі із соціалістами, які визнають право народів на вільний розвиток, на автономію. Інші виступаючі підтримали ідею автономії і її найшвидшого втілення у життя.

30 травня 1917 р. на I Всеукраїнському селянському з'їзді найбільший інтерес викликала доповідь лідера УПСР М. Ковалевського «Про земельну справу України». У доповіді була дана коротка історія земельного питання у Російській імперії, починаючи

від 1861 р., досить детально розглянута столишінська аграрна реформа, тактика у вирішенні цього питання українською фракцією в I та II Державній Думі. М. Ковалевський наголосив на особливостях України, які мають бути враховані під час проведення земельної реформи. Він зосередив увагу на аграрних програмах політичних партій: соціал-революціонерів, соціал-демократів і кадетів. Виходячи з цього, лідер українських есерів вніс пропозиції боротися за: 1) встановлення твердих цін на оренду землі; 2) державне забезпечення селян сільськогосподарськими машинами; 3) заборону поміщикам здійснювати куплю-продаж землі; 4) передачу у народну власність всіх підземних багатств³.

Делегати з'їзду взяли активну участь в обговоренні цього питання. Делегат від Подільської губернії Миколайчук (с.-р.) зазначив, що Гайсинський повітовий селянський з'їзд «визнав найкращою програму соціалістів-революціонерів»⁴. Разом з тим, варто зазначити, що програму українських соціалістів-революціонерів поділяли далеко не всі члени партії. Були і такі, які мали власне тлумачення принципу «соціалізації землі». Так, А. Заливчий (делегат від Харківщини, член УПСР і ЦК Селянської Спілки) наголосив, що «основою соціалізації землі є община, яка і повинна керувати земельними справами знизу, Установчі Збори чи Український сейм приведуть до централізації в цій справі»⁵. Така позиція означала, що А. Заливчий виступав за російський варіант соціалізації землі, тоді як УПСР виступала проти цього, неодноразово наголошуючи на різних економічних умовах.

М. Ковалевський у заключному слові ще раз підкреслив, що основною ідеєю соціалізації землі є скасування приватної власності, а вирішувати земельну справу «будуть на Сеймі представники від волостей, повітів, а це буде виявом волі не зверху, а тих, хто сидить знизу, коло своєї землі. Сейм же буде проводити реформу через трудові волосні або повітові общини»⁶.

Після обговорення з'їзд прийняв рішення, в основі якого були пропозиції М. Ковалевського про перехід усіх земель — поміщицьких, казенних, церковних, монастирських без викупу у власність трудового народу, про знищення приватної власності на землю, про передачу всієї землі у розпорядження сейму, який здійснить її розподіл.

Новостворений Генеральний Секретаріат запропонував свій проект земельної реформи, який був виголошений міністром земельних справ Б. Мартосом на Всеукраїнському робітничому

з'їзді⁷. Згідно з даним проектом поміщицькї маетки передавались у розпорядження земельних комітетів. Пропонувалося залишити непорушними землеволодіння середніх і вище середніх власників, що викликало обурення селянської фракції у Центральній Раді. Фракція українських соціалістів-революціонерів піддала проект гострій критиці і запропонувала резолюцію, у якій заперечувала проект у цілому, зазначаючи, що він суперечить інтересам трудового народу, висловлювала недовір'я Б. Мартосу. Есери вимагали створення з членів Центральної Ради комісії, яка б підготувала новий земельний законопроект, в основі якого був би принцип соціалізації землі⁸. Фракція есерів пропонувала приєднатися до постанов І Всеукраїнського Селянського з'їзду в земельному питанні, резолюції якого констатували: «Приватна власність на землю скасовується, земля без викупу має бути передана в державний земельний фонд і наділяється тим, хто її обробляє своїми силами»⁹. Однак соціал-демократична більшість з'їзду пропозицію есерів не підтримала, не погоджувачись зі скасуванням приватної власності на землю і відстоюючи лише формулу виключення землі з товарообігу. Під час голосування резолюції, запропонованої соціал-демократами, фракція українських соціалістів-революціонерів залишила з'їзд.

До більш детального розгляду земельного питання повернулися 24 жовтня 1917 р. на засіданні Малої Ради. Товариш генерального секретаря земельних справ К. Мацієвич проінформував учасників засідання про те, що Тимчасовий уряд зволікає з затвердженням земельних законопроектів, вироблених Генеральним Секретаріатом. Було прийнято рішення: підготувати законопроект про передачу землі у розпорядження земельних комітетів.

Даний земельний законопроект був затверджений сьомою сесією Центральної Ради (30 жовтня 1917 р.). Цей тимчасовий законопроект не порушував основ землеволодіння і не відміняв земельної власності, а лише передбачав передачу землі у розпорядження земельних комітетів. Від імені фракції есерів виступив О. Сіверодоевський і запропонував з приводу законопроекту резолюцію, яка була прийнята 96 голосами проти 65. В її змісті зазначалося, що «Центральна Рада приймає законопроект до відома і доручає Комітетові Ради після детального обміркування і доповнення ухвалити і через Секретаріат перевести в життя, ідучи невпинно до соціалізації землі»¹⁰. Отже, це був лише етап на шляху до прийняття бажаного закону.

7 листопада 1917 р. III Універсалом Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку і започаткувала розв'язання в ній земельного питання: скасовувалося право власності на землю. Ідея, яку так довго виношувала фракція українських соціалістів-революціонерів, стала реальністю. 14 листопада була видана «Відозва Земельного Секретарства», у якій відзначалося, що Центральна Рада скасувала III Універсалом приватну власність. Одночасно доручалося «генеральному секретареві земельних справ негайно виробити тимчасовий законопроект»¹¹.

16 листопада 1917 р. «Нова Рада» надрукувала «Роз'яснення Генерального Секретаріату з земельного питання, викладеного в третьому Універсалі». Документ зазначав, що Універсал лише проголосив загальні засади, які повинні лягти в основу відповідних законів. «Такими загальними підвалинами, зазначеними в Універсалі в справі земельній, є скасування права власності на згадані в Універсалі землі та перехід тих до трудового народу без викупу»¹².

Однак трактували і сприймали на місцях основні положення III Універсалу, «Відозву» і «Роз'яснення» не завжди однозначно, що призводило до постійних непорозумінь. Яскравим підтвердження була доповідь Б. Мартоса на восьмій сесії Центральної Ради (12–17 грудня 1917 р.) і обговорення «Тимчасового земельного закону». Останній виявився досить суперечливим. Якщо в першому пункті законопроекту йшлося про скасування власності на землю, натомість, у іншому — гарантувалася недоторканність господарств, які мали до 40 десятин землі. З одного боку, заборонялися продаж та передача землі в оренду приватним особам, проте — дозволялася передача землі в оренду з боку земельних комітетів, у розпорядження яких повинна була надходити конфіскована земля.

У обговоренні «Тимчасового земельного закону» взяв участь О. Зарудний. Він вказав на «половинчастість» закону і виступив рішуче проти нього, оскільки він не відповідав основній концепції есерів у земельній справі — соціалізації. Соціалізацію землі есери визначали як перетворення приватновласницьких земель у загальнонародну власність. Передбачалася передача всієї землі без викупу у розпорядження земельних комітетів та розподіл її серед селянства за трудовою або споживчою нормою¹³.

Представники інших фракцій теж не погодилися з «Тимчасовим земельним законом». Водночас вони виступали і проти соціалізації землі. З особливо гострою критикою соціалізації виступив лідер соціал-демократів М. Порш. Він докоряв есерам за те, що

вони піклуються про селянство, а про тих, хто працює в місті, на підприємствах, забувають¹⁴.

Активну участь в обговоренні законопроекту взяли селяни і робітники. З заключним словом виступив Б. Мартос, зауваживши, що проект виробляв крайовий земельний комітет і спеціальна комісія. А «виробляла сей законопроект, — наголосив Б. Мартос, — та більшість, яка зараз усюди — й на, і скрізь — с.-р.»¹⁵. До того ж співголовою комітету Б. Мартоса був есер — П. Христюк.

Після гострокритичного виступу Б. Мартоса проти есерів від імені фракції українських і російських есерів І. Ляшкевич зачитав формулу переходу, яка визначала: «1) Виділити до складу Ради фракційну комісію, якій доручити вироблення нового закону, з правом кооптації фахівців з дорадчим голосом; 2) головним принципом повинно бути цілковите скасування власності на землю та її соціалізація; 3) новий закон повинен бути внесений в найближче засідання Малої Ради, комісії не роз'їздитися поки закон не буде затверджений; 4) посада генерального секретаря по земельних справах повинна бути негайно замінена членом партії у. с.-р.»¹⁶.

Внесена М. Поршем резолюція українських соціал-демократів пропонувала взяти за основу тимчасовий земельний закон, передавши його в парламентську комісію для негайної переробки і внесення у Центральну Раду¹⁷. У разі прийняття резолюції фракції есерів, соціал-демократи погрожували відкликати своїх представників зі складу Генерального Секретаріату, підкресливши, що у резолюції соціалістів-революціонерів зазначається, що законопроект Генерального Секретаріату не відповідає інтересам трудового селянства¹⁸. До заяви соціал-демократів приєдналися фракції «Бунду», соціалістів-федералістів, меншовиків, самостійників. Об'єднана єврейська партія запропонувала передати законопроект фракціям для вироблення остаточної редакції. Назривала криза.

Депутати-селяни від фракції есерів виступили проти «ультиматуму соціал-демократів». І натомість запропонували свій «контрультиматум»: у разі виходу соціал-демократів з Генерального Секретаріату селяни складуть свої повноваження у Центральній Раді. Лідери соціал-демократів пішли на поступки. По-перше, згодилися з позицією есерів, що документ невдалий і від нього слід відмовитися. По-друге, резолюції обох фракцій було вирішено зняти і не ставити на голосування. По-третє, виробити спільну резолюцію і обговорити її по фракціях перед ранковим засіданням

16 грудня, а у разі, коли все ж таки не вдасться затвердити тимчасовий земельний закон, доручити Генеральному Секретаріату або Секретарству земельних справ виробити Інструкцію, згідно з якою земельні комітети порядкуватимуть землю до вироблення основного земельного закону Установчою радою¹⁹.

17 грудня 1917 р. представник фракції українських соціалістів-революціонерів Піскун вніс нову резолюцію у земельній справі. Фракція соціал-демократів також внесла свою формулу, причому заявила, що буде голосувати проти резолюції есерів, пояснивши це тим, що в ній проводиться «шкідлива для розвитку народного господарства засада»²⁰. Водночас фракція соціал-демократів заявила, що вже не буде відкликати своїх представників з Генерального Секретаріату, навіть за умови прийняття нової резолюції соціалістів-революціонерів. До формули соціал-демократів приєдналися всі інші українські і неукраїнські фракції, за винятком об'єднаних єврейських соціалістів, які голосували за резолюцію соціалістів-революціонерів. Фракція польського демократичного централу заявила, що буде голосувати проти обох резолюцій. А фракція польської партії соціалістичної від голосування утрималася. У результаті «за» резолюцію есерів проголосувало — 131, «проти» — 101, утрималося — 13²¹. «За» резолюцію соціал-демократів — 103, «проти» — 139 і утримався — 1²². Таким чином, більшістю голосів було прийнято резолюцію соціалістів-революціонерів. Загалом вона відтворювала попередню резолюцію, визначивши лише, що комісія повинна складатися пропорційно кількості членів фракцій і знявши п. 4 резолюції (про те, що генеральним секретарем земельних справ має бути член УПСР).

В останній день роботи сесія затвердила комісію з підготовки земельного законопроекту. До її складу увійшли: 10 українських соціалістів-революціонерів, 2 російських соціалісти-революціонери, 1 представник єврейської об'єднаної соціалістичної партії, 6 українських соціал-демократів та по 1 — від меншовиків, «Бунду» та самостійників²³. На перших засіданнях були визначені основні засади тимчасового земельного закону: 1) скасування приватної власності на землю; 2) право кожного громадянина на землю; 3) органи порядкування землею; 4) форми користування; 5) правила користування; 6) обов'язки держави щодо забезпечення права на землю²⁴.

20 грудня 1917 р. постало питання про Генерального секретаря земельних справ. Б. Мартос заявив, що після резолюції Централь-

ної Ради щодо земельного законопроекту він не може брати на себе відповідальність за політику секретарства земельних справ і попросив відставку. М. Шаповал (у. с.-р.) підкреслив, що Б. Мартос не може далі керувати політикою Секретарства і запропонував тимчасово Генеральному Секретаріату взяти на себе це керівництво, доручивши його виконання одному з членів, поки фракція есерів не запропонує свою кандидатуру. Відставку Б. Мартоса прийняли, а обов'язки генерального секретаря земельних справ доручили виконувати лідеру есерів, Генеральному Секретареві продовольчих справ М. Ковалевському²⁵. 24 грудня Мала Рада затвердила Генеральним Секретарем земельних справ есера О.Зарудного. Товаришами Генерального Секретаря земельних справ 29 грудня були затверджені — А. Терниченко (у. с.-р.) і В. Сьомушкін (партійна належність невідома), їх кандидатури запропонував ЦК УПСР. Здійснювати земельну реформу оновленому Генеральному Секретарству земельних справ доводилося в умовах поглиблення і загострення класової боротьби на селі, запеклої громадянської війни в Україні між силами, які підтримували Центральну Раду, з одного боку, і більшовицький Народний Секретаріат — з іншого, на боці якого згодом відкрито виступить Радянська Росія, подавши останньому величезну матеріальну і військову допомогу.

У IV Універсалі зазначалося, що комісія, обрана на останній сесії, вже виробила закон про передачу землі трудовому народу без викупу, прийнявши за основу скасування власності й соціалізацію землі, згідно з постановою VII сесії. Універсал зазначав, що закон буде розглянуто через кілька днів у Центральній Раді і запевняв, що Рада Народних Міністрів здійснить усі заходи, щоб передача землі в руки трудящих відбулася до початку весняних робіт через земельні комітети. Тут також проголошувалася ще одна програмова ідея українських есерів: «Ліси ж, води і всі багатства підземні, яко добро українського трудящого народу, переходить в порядкування уряду Української Народної Республіки»²⁶.

Втілення проголошених принципів, у зв'язку з ситуацією в країні, відкладалося на невизначений час. Ситуація у країні погіршувалася з кожним днем. Відчувалася слабкість апаратів державної влади. Центральна Рада не мала змоги втілювати свою політику в життя, зокрема і щодо земельного питання. Впливали на загальну ситуацію і суперечки, які охопили правлячі політичні партії України. Посилилася міжпартійна і внутріпартійна боротьба щодо визначення політики та форм і засобів її реалізації.

17 січня 1918 р. на IX сесії Центральної Ради з доповіддю від комісії, яка готувала земельний закон, виступив П. Христюк (у. с.-р.). Фактично у підготовці проекту брало участь 4 із 23 членів парламентської комісії: О. Шумський (у. с.-р.), П. Христюк (у. с.-р.), М. Пухтинський (р. с.-р.) і М. Дешевий (р. с.-р.).

П. Христюк повідомив, що пояснювальна записка до законопроекту та майже всі матеріали роботи комісії залишилися у заарештованих членів Центральної Ради. У зв'язку з цим він не зміг детально прокоментувати законопроект. Доповідач пояснив основні принципи та головні ідеї і зачитав проект закону. В основі проекту були постанови українських селянських з'їздів у земельному питанні, а за схему взято вироблений фракцією соціалістів-революціонерів проект земельного закону II Державної Думи. Фактично це був закон про соціалізацію землі, хоча сам термін «соціалізація» у ньому не вживався. У тексті земельного закону містилося прагнення звести до мінімуму втручання держави у земельні справи і надати широкі повноваження органам місцевого самоврядування, земельним комітетам та сільським громадам. Згідно із законом усі землі в Українській Народній Республіці оголошувалися «добром» її народу. Порядкування землями міського користування закріплювалися за органами міського самоврядування, а рештою — за сільськими громадами, волосними, повітовими та губернськими земельними комітетами, які мали забезпечувати громадянам їх права на користування землею. Землі мали надаватися земельними комітетами у приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам. Нормою наділення для приватно-трудових товариств визнавалася «така кількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевості способом, мали б користь, потрібну як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої кількості землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства»²⁷. Встановлення цієї норми мало проводитися земельними комітетами і сільськими громадами під керівництвом і затвердженням центрального органу державної влади. Земельний закон визнавав, що «ніякої платні за користування землею не має бути» і «право користування може переходити у спадщину»²⁸. «За попередніми власниками й орендарями (окремими особами, сім'ями, товариствами й громадами) по їх бажанню і з постанови волосних земельних комітетів, — зазначалося у законі, — зали-

шаються у користуванні участки землі з садами, виноградниками, хмільниками й т. ін. в кількості, яку вони власною працею і працею своєї сім'ї можуть обробити». Стосовно «нетрудових» земель, то вони разом з живим і мертвим сільськогосподарським інвентарем та будівлями мали переходити до земельних комітетів. Висококультурні господарства, сади, виноградники, відповідно до закону, повинні передаватися цілими в користування товариствам або сільським громадам, які будуть вести господарство спільно, по планах, затверджених земельними комітетами»²⁹. У компетенції земельних комітетів була передача права користування землею, господарювання у приватно-трудових або товариських господарствах та зрівняння у користуванні землею через оподаткування лишків землі чи надзвичайних доходів з неї, шляхом «розселення і переселення або зміни участків і їх розмірів»³⁰. П. Христюк писав: «парламентська комісія виробила (наспіх) земельний закон, який і був (так само наспіх) без довгого обміркування ухвалений Ц.Р.»³¹.

На наступному засіданні М. Грушевський запропонував сесії без обговорення затвердити внесений напередодні проект «Земельного Закону» у цілому. Центральна Рада одногolosно прийняла Закон. «Проти» не голосував ніхто, тільки один член утримався від голосування. «Мовчки, був прийнятий принцип внутрішньої згоди перед небезпекою зовнішньою»³², — писав про історичний документ голова Центральної Ради. Його доповнив один із авторів законопроекту і головний доповідач П. Христюк: «Більшовицькі шрапнелі, що розривалися саме в цей день читання закону над будинком Центральної Ради, зробили те, що всі фракції проголосували за нього. Жодна фракція не виступила проти»³³.

Одностайність у голосуванні ще не означала однозначного сприйняття його як окремими діями, так і народом, в першу чергу, селянством. Нищівна і категорична критика була здійснена Д. Долинським у книзі «Борба Українського народу за Волю і Незалежність. Огляд подій за рр. 1918, 1919 і 1920». Він констатував: «Соціальний переворот, започаткований третім універсалом (земельна реформа без викупу), замотаний четвертим універсалом (соціалізація) в багатьох місцях понизив повагу Центральної Ради. Соціалізація, сплджена російськими соціалістами-революціонерами, для умов російського життя («община»), не могла мати ґрунту на Україні. Соціалізація землі се одна з соціалістичних фантазій, котра може бути гарним кличем для далекої будучности,

в теперішності є лише очевидною утопією Українських соціалістично-революціонерів, що свою теорію перебрали від своїх московських побратимів, не розглянувши особливостей українського життя, окремих традицій, відрубної психіки, різної і протилежної від російської, переперши незначною більшістю голосів свою небезпечну програму, завдали — се можемо тепер щиро сказати — глибоку і криваву рану справі української державності, котрої найгарячішими пропагаторами були ж вони самі»³⁴. Така оцінка, вочевидь, є надто категоричною, адже члени Центральної Ради намагалися враховувати реалії і особливості України.

«Тимчасовий Земельний закон» був опублікований 30 січня 1918 р. «Відозва Ради Народних Міністрів до громадян УНР» від 10 лютого 1918 р. за підписами есерів В. Голубовича, О. Жуковського, П. Христюка зазначала: щоб «швидше покласти кінець грабуванню України, щоб швидше приступити після заключення миру до переведення земельного закону і закону про поліпшення долі робітництва» уряд прийняв допомогу від Німеччини та Австро-Угорщини³⁵.

24 березня 1918 р. було затверджено склад нового Кабінету Міністрів. 50% його становилили українські есери. Міністерство земельних справ очолив лідер есерів М. Ковалевський. Декларація нового уряду зазначала, що «земельне міністерство стоятиме на основі Універсалів і законів»³⁶. Земельна реформа буде проведена за допомогою земельних комітетів, які будуть реформовані і до яких запросять фахівців. Завданням найближчого часу вважалося проведення посівів. Нагальність цього питання була очевидною. Вже наступного дня (25 березня) на засіданні Ради Народних Міністрів Міністр земельних справ М. Ковалевський доповідав про засіви. Для розширення посівної площі у розпорядження М. Ковалевського було видано 100 тис. крб.³⁷. А на утримання земельних комітетів 29 березня виділили 15408327 крб. 90 коп.³⁸.

Міністр земельних справ підготував проект Статуту державного хлібного бюро, який після схвалення його Радою Міністрів був переданий на розгляд Центральної Ради. Оскільки цей документ не знайдено, важко говорити про інституцію, яку пропонував створити лідер есерів.

За участю М. Ковалевського також підготовлено законопроект Статуту земельних комітетів, про який він інформував на Раді Міністрів³⁹. Проект статуту викликав гарячу дискусію. Найзмістовнішу поправку вніс П. Христюк. Він запропонував надати право вирі-

пального голосу в повітах і губернських комітетах лише представникам земельних комітетів, народних рад і представникам відомств. Представники ж професійних, освітніх та інших організацій повинні мати лише право дорадчого голосу⁴⁰. Поправку П. Христюка прийняли, однак сам законопроект передали для доопрацювання.

Здійснювалися спроби і для розв'язання робітничого питання. У 1917 р. в Україні кількість промислових робітників становила понад 1 млн. чол. і 2,5 млн. представляли робітники дрібних підприємств, ремісників, та сільськогосподарського пролетаріату. Тому зовсім не випадкового на 1-му Всеукраїнському робітничому з'їзді переважали представники, насамперед, останніх категорій. Визначаючи мету 1-го Всеукраїнського робітничого з'їзду, Д. Дорошенко зазначав: «Вважаючи, що Центральна Рада повинна бути представницею організованої української демократії, тобто соціалістичної інтелігенції, селянства робітників та війська, керівники української соціал-демократії скликали... Всеукраїнський робітничий з'їзд, який повинен був дати для поповнення Центральної Ради своїх делегатів»⁴¹. А «Народна Воля» доповнила: «Мета з'їзду — міцна організація українського робітництва як на Україні, так і поза її межами»⁴².

На розгляд 1-го Всеукраїнського робітничого з'їзду були винесені такі доповіді: «Сучасний момент в українському житті і українське робітництво» (В. Винниченко); «Установчі збори й українське робітництво» (Д. Антонович); «Автономія і федерація» (М. Ткаченко); «З аграрного питання» (Б. Мартос); «Про робітничу політику» (В. Садовський). Найцікавішою доповіддю першого дня роботи з'їзду, як зазначала «Киевская мысль», була доповідь В. Винниченка⁴³. Він зосередив увагу на характеристиці тогочасного політичного моменту, взаємовідносинах України й Росії та завданнях, які стоять перед українським робітництвом. Щодо завдань В. Винниченко зазначав, що хоча значення українського робітництва у боротьбі не таке вирішальне, як робітників Петрограда, але все ж таки дуже велике, таке велике, як в армії та селянства. Воно відповідно своїй силі повинно творити само разом з усім трудовим народом життя нашого краю. Тому має увійти у парламент — Центральну Раду. У Раді українське робітництво зустрінеться з робітництвом інших народів в Україні і буде представляти увесь робітничий клас України. «Орган наш краєвий, — наголошував В. Винниченко, — мусить швидко перетворитися в законодавчий парламент України. В тому парламенті стане робітничий народ до боротьби за свою долю

без різниці національності. Він буде активно творити наше національно-політичне життя в ім'я ясної будучини нашої — соціалізму. В будучина така же не така далека, як нам це здалося... І коли більшовики говорять, що соціалізм можна внести зараз, то в їх словах є частина правди. Тепер вже соціалізм не є пустим звуком — він ясно встав перед очима пролетаріату. Тому національне визволення не задержить наших устремлінь — воно єсть тільки засобом до будучого світлого визволення, яке прийде разом з соціалізмом»⁴⁴.

Д. Антонович у своїй доповіді закликав українських робітників всіма силами сприяти скликанню Українських Установчих зборів та створенню конституції. М. Ткаченко наголошував, що українському пролетаріату «потрібна самоуправа не тільки у справах культурно-національних, але й в економічних» і закликав робітників «поставити автономію України на справді демократичний ґрунт»⁴⁵.

Про велике значення робітничого з'їзду у формуванні Центральної Ради як всеукраїнського парламенту виступив депутат Сокальський: «Багато було різних з'їздів в Росії і на Україні. Наш робітничий з'їзд перший. Нас не скликали, хоча потреба в йому була з самого початку революції. Ми повинні сказати своє власне слово, до якого небайдужі всі верстви громадянства. Ми підемо в Укр. Цен. Раду і робітники підтримають її не тільки словом, а і ділом»⁴⁶. На особливу увагу заслуговує наступна теза виступу Сокальського: «Для успішного розвитку революції Центральна Рада повинна бути не зоологічно-національною, а інституцією демократично-революційною. І ми робітники-соціалісти, разом з демократією меншості, яка населяє українську територію, підем через наш Сойм, через свідомість робітництва — до інтернаціоналу»⁴⁷.

Аналізуючи зміст резолюції з'їзду про сучасний момент, П. Христюк звернув увагу на те, що серед українського робітництва все більше утверджувалася свідомість того, що «революція не може скінчитися розв'язанням національно-політичних питань і мусить перейти до ґрунтовної перебудови існуючих громадсько-капіталістично-буржуазних відносин на нових засадах, взявши до своїх рук апарат державного управління»⁴⁸. Причиною цього, на думку П. Христюка, було те, що робітничий з'їзд, закликаючи до підтримки Центральної Ради і Генерального Секретаріату, ставив перед цими органами мету «здійснення не тільки національно-політичних домагань української демократії, а головним чином Поглиблення і поширення соціально-економічного змісту революції шляхом задоволення соціальних і економічних потреб працюючих класів»⁴⁹.

На з'їзді неодноразово наголошувалося на тому, що інтереси селян і робітників тісно пов'язані і тому останні повинні пильно стежити за розгортанням боротьби селян за розв'язання аграрного питання.

З доповіддю про українську робітничу політику виступив Генеральний секретар судових справ В. Садовський. Доповідач поставив і дав відповідь на питання: чи можлива особлива політика українських робітників? «Російські товариші, — підкреслював він, — вважають, що українські соціал-демократи, як інтернаціоналісти, своєї особливої політики мати не можуть»⁵⁰. В. Садовський, натомість, доводив, що український робітничий клас має свої особливості, які випливали з факту національного гніту, що зумовив його економічне становище і нижчий рівень свідомості. «Виходячи з того, що уряд проводив завжди русифікаторську політику і тим ставив робітництво на Україні в гірші умови існування воно через те насправді відрізнялося своєю неорганізованістю, економічною незабезпеченістю і ... коли хоче будувати свою політику, то мусить те робити відмінно від того, як це робить робітництво поневолених націй»⁵¹. У зв'язку з цим В. Садовський зазначав, що українським соціал-демократам, як партії реальної політики необхідно рахуватися з цими особливостями, тобто знайти свою особливу політику⁵². Хоча завдання українського пролетаріату, як і завдання пролетаріату всього світу, однакові», однак «реально всі ці завдання мусять виходити з національного ґрунту». Українські робітники можуть реалізувати свою політику у трьох основних формах своїх організацій: професіональних, культурно-освітніх та кооперативних⁵³, — стверджував він.

Творці української держави розуміли, що перед Центральною Радою стояли масштабні завдання «перебудови економічних і соціальних відносин, аби зв'язати цю перебудову з національним будівництвом так, щоб воно було органічним впливом її, а не зовнішньою українофільською приставкою. Все це вимагало або «багато часу», або «великої, динамічної, акумульованої і концентрованої енергії»⁵⁴. У діячів Центральної Ради не було ані того, ані іншого.

Звідси випливає, що і закони з питань соціально-економічних перетворень мали часто поспішний, не завжди обґрунтований характер. Однак саме їх прийняття давало певну картину творення економічних і соціальних основ державності.

До законів економічного спрямування варто віднести «Закон про Тимчасову організацію контролю УНР»; «Закон про торфопромис-

ловість на Україні»; «Закон про тимчасові розписи видатків на 1918»; «Закон про ревізію і зразок ревізійної квитанції», «Закон про державну палату Торгу і Промисловості при Міністерстві Торгу і Промисловості» та цілий ряд інших. Цукрову монополію, утворену на підставі закону від 14 вересня 1917 р., було визнано на території України виключним правом Державного Скарбу. 25 січня 1918 р. Мала Рада прийняла Закон про 8-годинний робочий день. Важливим етапом у розвитку економіки могло б стати прийняття 25 квітня 1918 р. «Закону про вищу економічну Раду Республіки».

За нашими підрахунками за доби Центральної Ради було прийнято 63 законів, з них у галузі конституційного права — 21; адміністративного права — 15; у галузі правосуддя і прокурорського нагляду — 6; фінансового права — 10; трудового права — 2; господарського — 8; сімейного права — 1; виправно-трудоного права — 1⁵⁵.

Варто зазначити, що першим конкретним кроком, першим державним рішенням, яке здійснили члени Центральної Ради, було не проголошення державного суверенітету, не закон про економічну незалежність або про державну мову, а заходи щодо створення власної національної скарбниці для забезпечення автономії України, оскільки до цього часу український народ всі кошти віддавав у всеросійську центральну скарбницю. Для хоча б часткового розв'язання фінансових проблем фінансова комісія, очолювана Х. Барановським, запропонувала встановити систему добровільного оподаткування «всієї української людності». Ця пропозиція викликала серйозні зауваження. Потрібен був час, щоб таке рішення прийняти.

11 липня 1917 р. пленум Центральної Ради прийняв постанову про введення українського прогресивно-прибуткового оподаткування у розмірі 25% загальноросійського прибуткового податку, поземельного податку по 10 коп. з десятини та одночасного оподаткування робітників та службовців у розмірі 25% одноденного заробітку. Оподаткуванню підлягало все населення України, а також українці, що жили за її межами⁵⁶. Створений у перші дні діяльності Центральної Ради Український Національний Фонд був також джерелом поповнення бюджету.

Однак усіх цих коштів було недостатньо. Члени Центральної Ради розуміли, що повинні мати у своєму розпорядженні і кошти з державної скарбниці. Ця вимога була викладена у доповідній записці Тимчасовому урядові: «Для задоволення національно-куль-

турних потреб, задушених при старому режимі, необхідно одпустити з державного казначейства в розпорядження Центральної Ради відповідні кошти»⁵⁷. Тимчасовий уряд відповів мовчанням.

Після падіння Тимчасового уряду і проголошення Української Народної Республіки 22 грудня 1917 р. було ухвалено закон про те, щоб усі податки і прибутки, зібрані на території України, визнавалися податком Державного Скарбу УНР і належали до Головної Скарбниці, обов'язки якої до вироблення відповідного статуту і штатів, виконувала Київська губернська скарбниця. Київську Контору Державного Банку було перетворено на Київський Державний Банк, який тимчасово мав керуватися статутом Російського Державного Банку⁵⁸. Цим же законом скасовувалися також відділи Державного Дворянського Земельного Банку і Селянського Поземельного Банку. Ліквідація цих установ була доручена Генеральному Секретареві фінансів у порозумінні з Генеральним Секретарем земельних справ⁵⁹.

У січні 1918 р. Центральна Рада ввела у дію закон про випуск державних кредитових білетів УНР⁶⁰ і закон про випуск Українським Державним Банком кредитових білетів на суму 500 млн крб.⁶¹. Було також видано паперові кредитові знаки по 100 крб. Спочатку їх було випущено на суму 5,5 млн. крб. Згодом приступили до друку білетів по 3,10, 50, 100 крб.

Законом встановлювалося, що «кредитові білети УНР випускаються Державним Банком УНР у розмірі строго обмеженому дійсними потребами грошового обігу під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду, майном республіки: нетрями, лісами, залізницями і прибутками УНР від монополій, після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної Скарбниці Республіки»⁶². Згідно зі статтею 4 «кредитові білети УНР випускаються в карбованцях, при чому один карбованець містить 17,424 долі щирого золота і ділиться на 200 шагів»⁶³.

1 березня 1918 р. Мала Рада ухвалила закон про нову монетну систему. За грошову одиницю було визначено гривну, яка мала 3,712 доль справжнього золота. Гривна ділилася на 100 шагів. 2 гривни відповідали 1 карбованцю емісії 1917 р. Монети були прийняті такої вартості: а) золота в 20 гривен; б) срібла в 1 гривну; в) іншого металу в 1, 2, 5 і 50 шагів. Кредитові білети — в 2, 5, 10, 20, 100 і 1000 гривен⁶⁴.

Робилися спроби законодавчим шляхом вирішити соціальні питання. Важливий блок соціальних проблем був пов'язаний із

питаннями про сім'ю, пенсійне забезпечення, ліквідацію безробіття. Першим кроком у цьому плані була реформа родинного права, здійснена 25 грудня 1917 р.⁶⁵ Було прийнято закон про шлюб та розлучення і про реєстрацію актів шлюбу, розлучення, народження, смерті⁶⁶. На розгляд Центральної Ради був винесений і закон про пенсії. Після тривалого обговорення він був затверджений⁶⁷. 25 січня 1918 р. Мала Рада прийняла закон про 8-годинний робочий день⁶⁸. З 1 березня 1918 р. в УНР запроваджувався новий стиль.

Першим документом, виданим після повернення Центральної Ради до Києва, стало «оповіщення», яким підтверджувалася незмінність соціально-економічного курсу, наміченого третім і четвертим Універсалами⁶⁹. Проте реалізація цього курсу у тій складній ситуації з присутністю окупаційних військ ставала практично неможливою.

2 березня 1918 р. Центральна Рада затвердила закон про громадянство в УНР, який згодом як один з розділів, ввійшов до Конституції УНР. Згідно з цим законом громадянином УНР вважалася кожна особа, яка це право набула порядком приписаними законами УНР. Громадянином не міг бути громадянин іншої держави. Громадянин УНР мав право скласти з себе громадські права заявою до уряду УНР з урахуванням виписаного законом порядку. Позбавити громадських прав УНР могла тільки постанова УНР⁷⁰.

Творці української держави розуміли, писав М.Грушевський, що перед Центральною Радою стояли масштабні завдання «перебудови економічних і соціальних відносин відповідно новим умовам, аби зв'язати цю перебудову з національним будівництвом так, щоб воно було органічним впливом її, а не зовнішньою українофільською приставкою». Все це вимагало або «багато часу», або «великої, динамічної, акумульованої і концентрованої енергії»⁷¹. У діячів Центральної Ради не було тоді ані першого, ані другого. А тому й закони, які приймалися з питань соціально-економічних перетворень, часто були поспішними, не завжди обґрунтованими, не мали перспективи реалізації. Однак саме їх прийняття вже справляло враження творення економічних і соціальних основ державності.

¹ Вісті з Української Центральної ради. — 1917. — №6. — Травень.

² Хміль І. Перший Всеукраїнський Селянський з'їзд (28 травня — 2 червня 1917 р.). — К.: Інститут історії України НАН України, 1992. — С. 8.

³ Там само. — С. 15.

⁴ Там само. — С. 17.

⁵ Там само. — С. 18.

⁶ *Хміль І.* Перший Всеукраїнський Селянський з'їзд (28 травня — 2 червня 1917 р.). — К.: Інститут історії України НАН України, 1992. — С. 23.

⁷ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. — Т. 1. — С. 103.

⁸ Там само.

⁹ *Хміль І.* Перший Всеукраїнський Селянський з'їзд (28 травня — 2 червня 1917 р.). — К., 1992 — С. 23.

¹⁰ Народня Воля. — 1917. — 1 листопада.

¹¹ Народня Воля — 1917. — 16 листопада.

¹² Нова рада. — 1917. — 16 листопада.

¹³ Народня Воля. — 1917. — 15 грудня.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Наш голос. — 1917. — 22 грудня.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Народня Воля. — 1917. — 17 грудня.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Народня Воля. — 1917. — 20 грудня.

²⁴ Народня Воля. — 1917. — 21 грудня.

²⁵ ЦДАВО України. — Ф.1063. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 107.

²⁶ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — К., 1996. — Т. 2. — С. 103.

²⁷ Там само. — С. 129.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само. — С. 130.

³⁰ Там само.

³¹ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. — Київ — Відень, 1922. — Т. 2. — С. 128.

³² *Грушевський М.* Люстрована історія України. — Київ — Відень, 1921. — С. 503.

³³ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. — С.128.

³⁴ *Долинський Д.* Борба Українського народу за Волю і Незалежність. Огляд подій за рр. 1918, 1919 і 1920. — Вінніпег, 1920. — С. 77.

³⁵ Робітнича газета. — 1918. — 2 березня.

³⁶ Робітнича газета. — 1918. — 26 березня.

³⁷ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — К., 1996. — Т. 2. — С. 230.

³⁸ Там само. — С. 235.

³⁹ Там само. — С. 279.

⁴⁰ Там само.

- ⁴¹ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. — Т. 1. Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932. — С. 121.
- ⁴² Народня Воля. — 1917. — 7 липня.
- ⁴³ Киевская мысль. 1917. — 12 юля.
- ⁴⁴ Народня Воля. — 1917. — 12 липня.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Робітничка газета. — 1917. — 15 липня.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ *Христюк П.* Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917–1920 рр. — Т. 1. — С. 103–104.
- ⁴⁹ Там само.
- ⁵⁰ Киевская мысль. — 1917. — 13 юля.
- ⁵¹ Вісті з Української Центральної Ради. — 1917. — № 15–16.
- ⁵² Киевская мысль. — 1917. — 14 юля.
- ⁵³ *Грищенко А.П.* Українські робітники на шляху творення національної держави (1-й всеукраїнський робітничий з'їзд 11–14 (24–27) липня 1917 р.) — К., 1992. — С. 32.
- ⁵⁴ *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 11. — С. 149.
- ⁵⁵ Див.: *Бевз Т.А.* Формування Української держави за доби Центральної Ради (березень 1917 р. — квітень 1918 р.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. — К., 1995. — Додатки. — С. 1–6.
- ⁵⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 158.
- ⁵⁷ Там само. — Арк. 159.
- ⁵⁸ Там само. — Спр. 19. — Арк. 71.
- ⁵⁹ Там само.
- ⁶⁰ Там само. — Арк. 72–74.
- ⁶¹ Там само. — Арк. 75.
- ⁶² Там само.
- ⁶³ Там само.
- ⁶⁴ Там само. — Спр. 29. — Арк. 50.
- ⁶⁵ Там само. — Арк. 125.
- ⁶⁶ Там само. — Арк. 76–131.
- ⁶⁷ Там само. — Арк. 62
- ⁶⁸ Там само. — Арк. 41–47.
- ⁶⁹ *Христюк П.* Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917–1920 рр. — Т. 1. — С. 145–146, 156.
- ⁷⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 34. — Арк. 43.
- ⁷¹ *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 11. — С. 149.